

A xenética dos garranos da Groba. Unha análise necesaria

XILBERTE MANSO DE LA TORRE

RESUMO

Os garranos son uns équidos que viven nas nosas serras alomenos dende a última glaciación. Temos a súa presenza representada nos petróglifos e probablemente constituen o último cabalo salvaxe que hai no mundo. O seu estudo e protección é obxecto do traballo do Proxecto Equus que vimos desenrolando dende hai anos dende o IEM. A necesidade de facerlle análises xenéticas para tentar dar coas súas linaxes máis recuadas sería unha ferramenta moi útil para a conseguinte protección e valorización.

PALABRAS CHAVE: Garrano, *Equus ferus Atlanticus*, Serra da Groba, curro, rapa, xenética, petróglifo, vestixios arqueolóxicos, IEM, David Posada.

ABSTRACT

Garranos are a species of equid easily found in our mountains since glaciation. Their early existence is exemplified by their depiction in numerous petroglyphs of the area. They are probably the last wild horses in the world. From the IEM, Proxecto Equus has devoted much of their efforts to their study and protection in the last years. Thorough genetic analyses would be of great aid so as to trace back their lineage and thus protect them while establishing suitable measures for putting them in value.

KEY WORDS: Garrano, *Equus ferus Atlanticus*, serra da Groba, curro, genetics, petroglyph, archeologic remains, IEM, David Posada.

Dentro do Proxecto equus no que vimos traballando nos últimos anos propuxémonos investigar, estudar e pór en valor o patrimonio que supón a presenza dos garranos no noso país e no norte de Portugal ata o río Lima. Este patrimonio é moi especial e tamén descoñecido para a maioría da xente en xeral, agás as poboacións que viven a carón deles e que teñen a súa presenza nos seus montes como un compoñente máis co que están adoitos a compartir territorio.

Dicimos especial e necesitamos explicar o sentido da nosa expresión cunha mínima xustificación.

Os garranos son équidos que viven nas nosas serras e montes en estado salvaxe e que son denominados cabalos bravos, bestas do monte, burras ou cabalos salvaxes dependendo do lugar no que esteamos. Na Serra da Groba e do Galiñeiro chámanlles burras e non se están a referir aos burros comúns, *equus africanus asinus*, se non que lles dan ese apelativo pola súa curta alzada e polo pelaxe longo que collen no inverno e que os asemella moito aos burros fariñeiros que antes había en todas as aldeas. Para o mundo científico o zoólogo Felipe Bárcena propuxo hai uns anos o nome de *equus ferus atlanticus*, para diferencialo de outros équidos doutros lugares, e tamén propuxo, despois dunha longa etapa de observación e estudo, unha posible clasificación como subespecie de équido dadas as diferencias morfolóxicas, fisiolóxicas e etolóxicas que puido constatar. Resumindo serían as barrigas grandes e redondas, pola necesidade de comer moita cantidade de toxo que na súa maior parte é celulosa, bigotes que fan unha función protectora na tarefa de comer o toxo, baixa alzada con patas curtas e fortes, cabeza grande e desproporcionada e a capacidade de sobrevivir procesando un alimento como o toxo de moi pouco valor proteico e nun ambiente severo, de duros invernos fríos e veráns de moita calor. Viven en grupos familiares e territoriais amosando comportamentos particulares, dependendo do lugar no que vivan; estámonos a referir ás serras do sur da provincia de Pontevedra, nas que atopamos lixeiras diferencias ó respecto doutros lugares de Galicia e Portugal. Estes animais nas nosas serras nacen e viven en total liberdade e foron utilizados xa polos nosos ancestros, ata os nosos tempos, para beneficiarse en primeiro lugar da súa carne como presa de caza e despois, xa coa domesticación, como animais de carga e de tiro e como medio de locomoción polos montes e camiños. Temos constatada a súa presenza nos nosos montes dende moi antigo pola existencia dos gravados rupestres dos petróglifos nos que se ven en escenas de caza e captura, montados e formando parte dunha iconografía que tamén é obxecto de estudo neste proxecto. Máis de 100 gravados que temos localizados entre a ría de Vigo e o río Lima, veñen a amosarnos a importancia que tivo este animal para os nosos devanceiros, dada a variedade de composicións e localizacións que atopamos e que estamos a estudar.

Estes animais teñen asemade, unha característica que os fai senlleiros, que é que, a pesares da súa condición de salvaxes, teñen propietario e un réxime de propiedade que tamén é variable, e que nalgúns casos se coñece a súa orixe pola constatación escrita en documentos históricos e noutros casos non. Poden ser de propiedade particular, normalmente unha familia que vai pasando de pais a fillos as súas marcas ou ferros cos que identifican os seus exemplares, ou comunitaria que tamén varía, en tempos a igrexa con algún mosteiro ou confrarías, hoxe comunidades de montes, asociacións de propietarios ou veciños dun lugar, freguesías etc.

Exemplar de capa castaña/careta. 9 anos de idade. 113 cm de alzada. Marco 31. O seu hábitat está na Campana. Entra nos curros de Mougás e Torroña.

Exemplar de capa Marrón/careta. 16 anos de idade. 120 cm de alzada. Marco 58. O seu hábitat está nas Mariñas. Entra no curro de Mougás.

Estes animais forman parte dun patrimonio natural e cultural que temos o privilexio de gozar nas nosas serras, e que está en perigo de extinción. As mudanzas e evolucións nos xeitos de vida, os avances tecnolóxicos e as mecanizacións das tarefas do campo, os diversos e distintos aproveitamentos dos montes das últimas décadas fixeron que os territorios mudasen e a presión sobre os mesmos fose extinguindo usos e costumes ancestrais e tamén indirectamente, a presenza de flora e fauna, que se ve modificada e extinguida. Se desapareceu a pita do monte, o lobo na maior parte do país, o oso, a cabra montés, o gato montés, as lebres, a perdiz vermella, etc. tamén os garranos están nalgúns lugares desaparecendo e noutros chegando a números críticos que non presaxian bos tempos para a supervivencia das bestas nos nosos montes. Son moitos os lugares do noso país nos que desapareceu nos últimos cincuenta anos. Tamén desapareceron as feiras tradicionais nas que a súa presenza como besta de locomoción e animal de trato era a protagonista. Foron un complemento que se aproveitaba e que se daba no monte como os coellos e lebres en tempos de caza, e que tivo o seu regulamento de, poderíamos chamar, uso a pesares dos rexos controis fiscais da igrexa e do estado polo seu aproveitamento. Cremos que este aproveitamento vense dando dende tempos moi recuados, mantendo viva unha tradición que probablemente ten milleiros de anos, se nos atemos a unha lectura en detalle das pedras gravadas nas que os équidos aparecen en escenas variadas e con composicións cinexéticas, de equitación e do que parece captura e doma. Falamos de équidos pois non hai dúbidas de a que tipo de cuadrúpedes nos estamos a referir ó ver as figuras gravadas. Non falamos de cabalos pois temos motivos para crer que na nosa área de traballo foron varios os équidos salvaxes que existiron, e as nosas burras de hoxe son uns deses équidos que manteñen un fenotipo moi similar o que se pode ver gravado e debuxado nas covas da cornixa cantábrica e nalgunhas das pedras da área de estudo, como as da Coutada nas Neves ou a Laxe das Fogazas en Lanhelas. Pero non eran os únicos équidos, houbo tamén cebros que se extinguiron como tales hai centos de anos pero que conviviron e probablemente se cruzaron coas nosas burras. Ata o século XVI está documentada a súa presenza na península ibérica, e aínda hoxe existe a dúbida de se os cebros eran un tipo de burro, *assinus onagro*, ou unha especie de cabalo como o tarpán ou o przewalskii. Dende aquí entendemos moi ben esas dúbidas pois como xa queda dito, os nosos cabalos salvaxes son chamados burras e aseméllanse moito a elas sobre todo co coiro e pelo do inverno, e esas cores que lle aparecen na barriga, no focíño e no nacente das patas, o pangaré que nas nosas burras do monte fainos ver os retratos que os nosos antepasados lles fixeron nas covas hai xa 20.000 anos.

Todo isto levounos a pescudar en varias áreas de traballo para tentar despegar incógnitas e avanzar no coñecemento deste valioso patrimonio biolóxico e cultural. Pola parte da bioloxía evidenciouse a necesidade de buscar na xenética as orixes e parentelas que puideren ter con outros équidos existentes. Sábese que non hai animais puros, que tódolos cabalos existentes hoxe están emparentados e que houbo moita mestura de xenes ao longo de milleiros de anos. Dende os tempos da domesticación (outro tema que na literatura científica ven localizada nas estepas eurasiáticas hai entre 4 e 5.000 anos, e que cada día que pasa van aparecendo outras evidencias que poden facer mudar esta teoría) o home foi cruzando as distintas razas de cabalos para empregalos nas guerras, no transporte de homes e mercadorías, e pasaron a ser os protagonistas dun grande avance dos pobos que os usaron.

Exemplar de capa castaña. 9 anos de idade. 120 cm de alzada. Marco TL. O seu hábitat está nas Chans da Calzada. Entra no curro de Torroña.

Exemplar de capa castaña. 9 anos de idade. 118 cm de alzada. Marco SP. O seu hábitat está no Cortelliño. Entra no curro de Mougás.

Exemplar de capa castaña. 6 anos de idade. 122 cm de alzada. Marco 58. O seu hábitat está na Fonte do Toxo. Entra no curro de Torroña.

Os cabalos ou équidos en liberdade sufriron a caza e captura para o seu uso como alimento e como animal de tracción e foron desaparecendo de moitas áreas nas que antigamente vivían. Hai a constatación de que foron moi numerosos e importantes, polo menos así o quixeron constatar os nosos devanceiros cando os debuxaron nas paredes das covas, moitos anos antes de que foran domeados. Tamén, pasado o tempo se deu o movemento inverso: de ser cazados e capturados ata a extinción en estado salvaxe, coa mecanización das tarefas industriais e o transporte, pasou a ser un animal que perdeu o seu valor de uso e nalgúns casos, ao ser ceibados os exemplares domésticos reproducíndose sen presenza de grandes depredadores e chegando a converterse en praga como é o caso de Australia, ou o caso de América do norte onde animais ceibados deron lugar aos mustang³ que tanto axudaron na conquista e poboación do Oeste americano.

En calquera caso foron animais domésticos que tiveron condicións para sobrevivir ceibos e que xa levaban na súa xenética unha sopa de combinacións producidas pola interferencia da man do home. Só ficaron como équidos salvaxes ata comezos do século XX o Tarpán, *Equus ferus ferus* que se extinguiu no 1909, e o cabalo de Przewalski *Equus ferus przewalki* que se extinguiu en liberdade en 1969 e foi reintroducido a partires de animais que se criaban en zoolóxicos; en 1992 ceibáronse no suroeste de Mongolia 12 exemplares que seguen reproducíndose en liberdade. En Galicia e no norte de Portugal, os garranos, *Equus ferus atlanticus* veñen reproducíndose ininterrompidamente nas serras e montes probablemente dende a última glaciación. Son, poderíamos dicir, o único cabalo salvaxe que que-

da no mundo, a pesares das súas singularidades e tradicións culturais ligadas das rapas e os curros.

Unha análise detallada da súa xenética pódenos dar pistas das súas orixes e ver o grao de parentesco que teñen coas outras razas existentes ou o distanciamento xenético que tamén nos indicaría unha póla distinta na árbore xenealóxica dos équidos existentes no planeta. Partindo do coñecemento que temos de que foi usado xa polos romanos e outros pobos que tiveron contacto co noroeste peninsular, e que a mestizaxe entre cabalos se fomentaba para acadar segundo o interese concreto, animais máis grandes, sabemos que nos anos setenta foi práctica bastante común a de ceibar garañóns de outras razas para conseguir poldros máis grandes, aínda que pasados uns anos os propios paisanos se decataron de que a natureza é moi sabia, e os intentos de cruzamento trouxeron máis mortalidade nas femias no parto, menos aguante dos garañóns no monte ao non estar adaptados á dureza do medio, e pouco a pouco volveuse a deixar aos garranos cruzarse con garranos. Séguese hoxe en día na Serra da Groba e do Galiñeiro co costume de cada certo tempo meter garañóns de outras greas do Suído ou de Portugal, na crenza de que pasado o tempo a consanguinidade pode facer perder “forza” nos animais. Ten a súa explicación o que ocorre nestes lugares, dado que o número de garañóns existentes é moi cativo respecto o número de femias, e non se dá como noutros lugares de Galiza e Portugal a formación de grupos de machos xoves que se independizan, máis ou menos ós tres anos, para tentar buscar outras greas nas que poden loitar polas femias criando outros grupos e facendo o que de xeito natural se fixo perante milleiros de anos e que tamén fan outros animais salvaxes.

Exemplar de capa alazana. 16 anos de idade. 107 cm de alzada. Marco 31. O seu hábitat está na Campana. Entra nos curros de Torroña e Mougás.

A veterinaria Eva Cobián, axudada por Modesto Dominguez "Terri", sacando as mostras de sangue para análise xenética ó exemplar máis vello 16 anos.

Os vestixios arqueolóxicos dinnos que a presenza de équidos era importante e que o valor simbólico e cultural está presente nos gravados dende hai milleiros de anos na Galiza e no norte de Portugal, nomeadamente na nosa zona de estudo. Ó ter dificultades importantes para a datación dos gravados rupestres obxecto de estudo do noso traballo, temos que buscar axuda noutras ciencias e buscar a análise comparada con outros traballos e outras zonas. Mais o que a nós nos interesa é tentar comprobar si unha das hipótese de traballo se cumpre. Esta hipótese da que partimos é a de que as burras da Serra da Groba levan nos nosos montes polo menos dende a última glaciación, e son un relicto dos últimos cabalos salvaxes que hai no mundo. Foron capturados como presas de caza, domeados e usados ata os nosos días, e mantívose no tempo, con poucas modificacións, un xeito arcaico de captura e manexo, que deu no noso patrimonio etnográfico das rapas e os curros.

Facer unha análise xenética minuciosa e completa buscando eses xenes máis antigos, require duns medios dos que hoxe que non dispomos, mais non por iso imos deixar de propor esa vía de traballo que seguro nos aclararía moitas cousas. Cecaís futuras colaboracións con outros grupos de investigación ou a captación de fondos dalgún programa europeo de investigación, poderá axudarnos a conseguilo. Non por iso o IEM e o grupo de traballo do Proxecto Equus nos arredamos, e falando con quen cremos que nos podería axudar, levamos as nosas ideas á Universidade de Vigo ó grupo de traballo de David Posada, un dos mellores xenetistas do mundo e que temos a fortuna de ter moi perto. David Posada escoitou o que lle explicamos do noso proxecto

e o que pretendíamos e propuxémoslle a posibilidade de facer esa análise xenética dende o seu departamento nalgún tipo de colaboración co IEM que se podía estudar. Postos a traballar preparamos o protocolo de actuación para tomar as mostras de sangue dos garranos, a elección dos mesmos, e o tipo de ficha de recollida de datos que empregaríamos.

Seguindo as pautas do xenetista recolléronse as mostras de sangue e puxéronse ó dispor do equipo que as analizou.

O 2 de agosto de 2018 recibimos os resultados desa análise que se publican noutro apartado a continuación deste. Esta análise non difire doutras que se teñen feito e publicado con outras razas de cabalos da península ibérica, e sería necesario facer unha análise do xenoma completo dos garranos da Groba para chegar máis lonxe na súa historia xenética.

Temos que salientar a xenerosidade e bo facer de David Posada e o seu equipo, nomeadamente Sara Rocha e Sonia Prado, agardando que no futuro poidamos continuar colaborando e, si cadra, conseguindo os fondos necesarios para encetar esa análise do xenoma dos garranos. Pola nosa parte inmensa gratitude.

BIBLIOGRAFIA

- BARCENA, Felipe. (2011). “GARRANOS: os póneis selvagens (equus ferus sp.) do norte da península ibérica” en *I Congreso Internacional do Garrano. Candidatura a Patrimonio Nacional. Libro de Atas. PAINEL 3 O Garrano e o Ambiente*, (pp.75-96) Arcos de Valdevez: ATAHCA- Associação de Desenvolvemento das Terras Altas do Homem, Cávado e Ave. En http://garrano.ipv.pt/files/livro_atas.pdf
- CABADA CASTRO, M. (1992). *A Rapa das bestas de Sabucedo*. Ir Indo Edicións S. A. Vigo
- CAMESELLE BASTOS, Domingo. (1998). *Historia de la parroquia de Baredo*. Comisión de fiestas Virgen de la Cela de Baredo. Baiona
- MANSO DE LA TORRE, Xilberte. (2016). “Equus ferus atlanticus. As burras do monte da Serra da Groba”. *Revista de Estudos Miñoráns* nº 14/15 Gondomar: Instituto de Estudos Miñoráns
- MARTINEZ SOTO, VILAR PEDREIRA, MANSO DE LA TORRE, VERDE ANDRES, ALVAREZ ALONSO, LEDO BERNÁRDEZ, CENTELLES GARCÍA. (2018). “O Proxecto Equus: un novo paradigma nas escenas de caza da arte rupestre galega e do norte de Portugal”. *Revista de Estudos Miñoráns* nº 16/17 Gondomar. Instituto de Estudos Miñoráns.
- NORES, C. “Del cebro ibérico a la cebra africana”. *Revista BIOLÓGICA*, novembro de 1996, nº 2
- ROYO, I. ÁLVAREZ, A. BEJA PEREIRA, A. MOLINA, I. FERNÁNDEZ, J. JORDANA, E. GÓMEZ, J. P. GUTIERREZ, And F. GOYACHE (2005). The Origins of Iberian Horses Assessed via Mitochondrial DNA. *Journal of Heredity* 96: 663-669.
- WARMUTH, V et al. (2012). “Reconstruting the origin and spread of horse domestication in the Eurasian steppe” en *PNAS/ May 22, 2012/ vol. 109/ nº 21*.

En internet:

Cebro, un enigma zoológico

<http://sciencepress.mnhn.fr/sites/default/files/articles/pdf/az2015n1a2.pdf#viewer.action=download>

<https://www.lne.es/asturama/2012/11/07/el-cebro-un-enigma-zoologico/1323187.html>

Matanza de cabalos en Australia

<https://www.abc.es/natural-biodiversidad/20130522/abci-matanza-caballos-australia-sequia-201305221112.html>

https://elpais.com/sociedad/2013/06/14/actualidad/1371207139_250736.html

<https://blogs.20minutos.es/cronicaverde/2008/03/18/australia-quiere-matar-10-000-caballos-salvajes/>